

УДК 133.2:378.4:3

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-107-3-183-202>

**РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН У
ПРОЦЕСІ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО І ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ПЕРШОГО КУРСУ
СПЕЦІАЛЬНОСТІ «СОЦІАЛЬНА РОБОТА»
(КАФЕДРА СОЦІОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
НУ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»)**

Т. Г. Тюріна

ORCID 0000-0001-9421-9350

Стаття присвячена проблемі розкриття ролі соціально-гуманітарних дисциплін у процесі духовно-морального і патріотичного виховання студентів спеціальності соціальна робота в умовах воєнного стану (кафедра соціології та соціальної роботи НУ «Львівська політехніка»).

Розглянуто специфіку професії «соціальний працівник», її значущість для суспільства, соціальну місію працівника соціальної сфери в умовах воєнного стану.

Розкрито потенційні можливості таких соціально-гуманітарних дисциплін, як «Соціальна педагогіка», «Міжособистісне спілкування», «Вступ до спеціальності «Соціальна робота» щодо розкриття та розвитку духовного-морального потенціалу особистості студента, патріотичного виховання.

Проаналізовано відповіді студентів першого курсу щодо їхньої мотивації відносно вибору майбутнього фаху, їх уявлення про професію соціальний працівник.

Представлено враження студентів, їх думки, міркування після перегляду кінострічок «Мати Тереза», «Хористи», які стосуються їхньої майбутньої професії.

Розглянуто найважливіше завдання та психологічні особливості роботи соціального працівника з ветеранами та військовослужбовцями під час воєнного стану і особливо у повоєнний період.

Розкрито поняття духовно здорова особистість, представлена модель духовно здорової людини, розглянуто психолого-педагогічні та соціальні якості, які необхідно формувати у майбутнього соціального працівника.

Зазначено, що саме дисципліни соціально-гуманітарного циклу, відповідні соціально-педагогічні та духовні технології, синергетична взаємодія зі студентами активно сприяють духовно-моральному і патріотичному вихованню студентської молоді.

***Ключові слова:** студентська молодь, духовно-моральне і патріотичне виховання, дисципліни соціально-гуманітарного циклу, духовне оздоровлення особистості студента, соціальний працівник, ветерани та військовослужбовці.*

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Проблема духовно-морального та патріотичного виховання студентської молоді загострилася особливо зараз, у часи суворого випробування для кожного українця.

Під час здобуття вищої освіти переважно формується особистість студента, закладаються певне підґрунтя її світогляду та світосприйняття, духовно-моральні якості, які згодом і сприятимуть становленню його соціально-психологічної та особистої зрілості.

Тому особливо важливим у роботі зі студентською молоддю є усвідомлена та цілеспрямована діяльність викладача щодо пробудження та формування духовно-моральних якостей особистості, високих цінностей та ідеалів, духовного світогляду, правдивого патріотизму, громадянської активності, розуміння, що від кожного з нас особливо зараз, від нашої особистої позиції залежить Перемога Світла над темрявою, Добра над злом.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Незважаючи на те, що проблемі духовно-морального виховання студентської молоді приділялась і приділяється особлива увага у дослідженнях сучасних науковців, питання ролі і значення таких дисциплін соціально-гуманітарного циклу, як «Соціальна педагогіка», «Міжособистісне спілкування», «Вступ до спеціальності «Соціальна робота» у процесі формування духовно-моральних якостей майбутніх соціальних працівників в умовах воєнного стану, на наш погляд, не є висвітленим у достатній мірі в сучасній науковій літературі.

Мета статті – розкрити роль соціально-гуманітарних дисциплін у процесі духовно-морального і патріотичного виховання студентів першого курсу спеціальності соціальна робота в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Роль працівників соціальної сфери на сучасному етапі розвитку суспільства, зокрема українського, переоцінити неможливо. Саме зараз на соціальних працівників покладена особлива місія, суспільне призначення – служити на благо людини, суспільства, людства загалом; бути провідниками позитивної енергії Добра,

Діяльної Любові, Милосердя, Гуманізму, Активної Допомоги щодо духовної, соціально-психологічної підтримки усіх, хто знаходиться у складних життєвих обставинах.

Такі соціально-гуманітарні дисципліни, як «Соціальна педагогіка», «Міжособистісне спілкування», «Вступ до спеціальності «Соціальна робота», які викладаються на першому курсі спеціальності «Соціальна робота» мають великі потенційні можливості для розкриття і розвитку духовного-морального потенціалу особистості студента, патріотичного виховання студентської молоді.

У процесі навчання на першому курсі ми намагаємося глибоко осягнути не лише теоретичні основи фахових дисциплін, але й пізнати себе, глибоко зазирнути у глибини своєї душі, зрозуміти своє життєве призначення, усвідомити сенс свого життя, своє місце у суспільстві.

Під час викладання вищезазначених дисциплін широко застосовуємо *духовно-пізнавальні та розвивально-гармонізуючі педагогічні технології*, активні методи виховання: груповий та індивідуальний аналіз проблемних ситуацій, обговорення фрагментів художніх та документальних кінофільмів духовного спрямування (наприклад, духовний подвиг та альтруїстичні вчинки Матері Терези, О. Шиндлера – героїв однойменних кінострічок), на творчо-рефлексивному етапі – написання есе, підготовка презентацій, виконання самостійних індивідуальних творчих завдань, використання самооцінювання тощо.

На заняттях ми прагнемо знайти відповіді на ізвічні філософські запитання «Як змінити цей світ, зробити його більш людським, добрим і гуманним?», «Як самому стати кращою людиною?», «Чи правильно я обрав(ла) свій життєвий шлях у цей непростий для нашої країни час?», «Чи зможу я психічно витримати таке навантаження?», « Як я можу допомогти своїй країні?», «Що я конкретно можу для неї зараз особисто зробити?».

У рамках дисциплін «Соціальна педагогіка», «Вступ до соціальної роботи», «Міжособистісне спілкування» заплановано не лише лекційні та семінарські заняття, але й знайомство з базами майбутньої практики, відвідування соціальних закладів, різноманітні індивідуальні роботи. Так, зокрема, обов'язковою індивідуальною роботою є есе на тему «Моя професія соціальний працівник», де студенти, зазирнувши у глибини своєї душі, намагаються краще зрозуміти і усвідомити свій вибір і пояснити причини, відверто відповісти на запитання щодо свого майбутнього фаху соціального працівника.

Фах «Соціальна робота» – це зовсім не «престижна» професія, що добре матеріально оплачується. Вона спрямована на безкорисливу допомогу усім потребуючим. Це щоденна перевірка на людяність, активну діяльну

любов, безкорисливість, самовідданість, самопожертву. І лише ті, хто готовий присвятити себе і своє життя іншим, хто прагне зробити цей світ кращим, більш гуманним, обирає цей фах за покликанням своєї душі.

Опитування серед першокурсників спеціальності «Соціальна робота» (НУ «Львівська політехніка», кафедра соціології та соціальної роботи, 2022-2023 навчальний рік), щодо їхньої мотивації при виборі професії, свідчить, що саме російське вторгнення вплинуло на вибір їх майбутнього фаху: вони відчували серцем своє призначення, усвідомили, що суспільство потребує їхньої допомоги як ніколи.

Представляємо фрагменти есе: роздуми, міркування, відповіді наших студентів першого курсу гр. СР 11 та СР 11з спеціальності «Соціальна робота» щодо причин вибору професії соціального працівника.

«Ще з дитинства я хотіла допомагати людям. До роботи з людьми ще з дитинства мене надихав мій тато, який працював у поліції, згодом мій старший брат, який працює у поліції. Коли я перетинала лінію бойових дій, виїздила з Херсонської області, я з впевненістю знала, що точно буду працювати з людьми, адже у наш час це є одним з найнеобхідніших видів допомоги» (Каріна Осіяненко, гр. СР 21).

«В грудні 2018 року зі мною стався нещасний випадок. Я потрапив в автомобільну аварію, і в тій аварії я ледь не загинув. Півтора року реабілітації були досить важкими для мене, але в той самий час самими важливими в моєму житті. Я довго обмірковував своє життя, яке воно було пусте та безцільне. Господь врятував мене не для того, щоб моє життя було таке, як і раніше. Я зрозумів, що жити, як раніше, я більше не хочу та й не зможу... Я хочу служити людям, мати можливість бути корисним суспільству. Більш за все спонукувало мене внутрішнє бажання змінювати цей світ на краще. А на краще ми можемо його змінювати, перебуваючи в любові один до одного та допомагаючи один одному.»

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну зіграло ключову роль у виборі професії. Коли закінчиться війна, соціальні структури та соціальні працівники будуть як ніколи потрібні в Україні. Війна залишить після себе мільйони поранених душ, яким буде потрібна допомога» (Артур Гранатов, гр. СР 11з).

«Мене спонукало до вибору професії «соціальний працівник» декілька моментів у моєму житті: перше це напевно вже в більш зрілому віці, я з власних очей побачив, як без всяких причин деякі особи починають зневажливо ставитись до людей з видимими формами інвалідності чи якогось відхилення... Я проживаю біля будинку культури людей з проблемами слуху і я часто з ними стикаюсь і бачу, як люди їх просто оминають. Таких людей не чесно окреслюють словом – інвалід. Для них це

синонім слова – неповага. Деякі люди не замислюються, що це може ранили душу. Коли мені трапилася нагода порозмовляти з людиною, яка спілкувалась мовою жестів, я зрозумів, що вони такі ж, як і ми, це прості добрі люди, з почуттями, зі своїм щастям та горем. Але суспільство відокремило їх від інших людей. На мою думку – це великий гріх. Відтоді я сам почав вчити мову жестів для того, щоб комунікувати і допомогти в разі потреби і це дало мені змогу ближче познайомитись з людьми з вадами слуху.

А після повномасштабного вторгнення РФ все швидко змінилось: була потрібна робоча сила і я почав волонтерити, допомагаючи з організацією та відправкою гуманітарної допомоги, і в ці складні часи став нужденний кожен з нас, всі ми стали рівними один з одним і, відчувши ту віддачу від інших, побачивши суспільне старання до блага, я зрозумів, що мені треба набратися краці компетенції» (Олег Федосєенко, СР 11).

«А що ж саме спонукало обрати соціальну роботу? Мабуть, прозвучить децю егоїстично, проте батьки це малечку казали, що в сім'ї я була найдобрішою дитиною. Завжди прагнула допомогти іншим, жаліла безхатків та жертвувала їм гроші, носила всіх тваринок, які не мали домівки, до себе та старалася їх приручити. Звісно, батьки часом цього не схвалювали, проте при можливості допомагали теж... Раніше мала на меті, коли виросту, всиновити одну чи двох дітей, але поки розумію, що це надто велика відповідальність, з якою я можу не впоратися. Саме тому хочу допомагати діткам духовно, фінансово та матеріально.

Також маю на меті якнайбільше дізнатися, чим соціальні працівники можуть допомогти онкохворим. Вони теж потребують багато уваги, матеріальної, фізичної та духовної підтримки. В 2018 році я постригла своє довге волосся, щоб пожертвувати його на виробництво париків для онкохворих дівчаток. Очевидно, вже тоді почала децю розуміти та мала невимовне бажання їм допомагати.

Після повномасштабної війни брала активну участь в волонтерському центрі «Карітас» м. Коломия. Ця робота виявилася дуже захопливою. Приємно було й бачити, й відчувати свою важливість і вклад в допомогу Україні. Отже, це теж стало однією з причин обрати саме цю професію.

Для мене честь вступити в коло однодумців та так званих «супергероїв», які завжди готові пожертвувати чимось своїм, заради щастя інших. Соціальна робота виховує в нас саме такі якості. Це стало однією з головних причин поставити собі за мету стати соціальним працівником.

Переконана, після навчання стану соціальним працівником на професійному рівні та зможу допомагати вирішувати проблеми іншим.

Дякую Богу за можливість навчатися саме тут, саме на цю професію та радію, що зробила правильний вибір» (Ярина Джумачук, СР 11).

«Вибір професії завжди не просте рішення, адже від того, який напрямок людина обирає, залежить її подальше життя...»

Конфлікти, війни, відчуття самотності і безвиході, бідність і егоїзм – це все штовхає людей у прірву безвиході і беззахисності. Світу потрібні «відчайдушині рятівники». Світу потрібна поміч, яка керована любов'ю і співчуттям. Саме соціальний працівник повинен починати цей рух відновлення суспільства. У наш час суспільство неабияк потребує більше таких людей.

Гадаю, що соціальна робота – моя справа, моя ніша у цьому суспільстві. Мені близькі слова Віктора Франкла – психотерапевта і філософа: «Я знайшов сенс свого життя, допомагаючи іншим знайти сенс у своєму житті!» На перший погляд, слова прості. Проте, знаючи біографію цієї надзвичайно сильної духом людини, пізнається вся глибина і вагомність цих слів» (Адріана Москалик, СР 11).

Відповіді на запитання: «Як ви уявляєте себе професіоналом?»

«Роздумуючи про своє майбутнє, я не маю ілюзій, що буду дуже популярним, впливовим працівником. Але я буду на своєму місці! Осць цього я прагну і в це вірю! Подвійне добро для суспільства – робити те, що маєш робити і не займати чужого місця. Для мене важливо приносити добро, користь і радість у життя людей. Важливо, щоб моя діяльність не нашкодила, але полегшила існування того кола людей, до яких я буду дотична. Тому мені потрібна наука, навички і багато досвіду, аби зростати і зрощувати» (Адріана Москалик, СР 11).

«Я цілком свідом, що доведеться якусь певну частинку себе віддавати тим потребуючим людям, бо для когось ми є надією та життєдайною силою. Для мене допомагати комусь завжди було радістю. Тому думаю, що обрана мною професія буде мені приносити радість і користь. Якщо характеризувати соціального робітника із християнської точки зору, то соціальний робітник – це: очі, руки та слух Бога в особі людини посланої ним для виконання цієї справи. Тобто Бог бачить очима людини, виконує роботу руками людини і слухає вухами людини. Це справжнє таїнство, яке дається лише обраним людям. Можна навіть сказати, що соціальні робітники – це є люди, які покликані Богом до особливої місії допомоги ближньому» (Шкред Наталя, СР 11).

З відповідей на запитання «Що Вам відомо про соціальну роботу як сферу професійної діяльності соціального працівника?»:

«Я вважаю що соціальна робота – це вияв милосердя, творення добра та турбота про ближнього не тільки через службові обов'язки, а й за велінням совісті та покликанням душі. Треба бути співчутливим, товариським, розумним, допитливим, постійно займатися самовдосконаленням і не боятися труднощів, добре володарювати над самим собою, мати ґрунтовні знання і бути хорошою особистістю, щоб вирішувати долі інших людей та допомагати їм. Саме тому соціальна робота — не лише професія, це покликання, найвищою нагородою за яке є людська шана та вдячність» (Артур Гранатов, гр. СР 113).

Здається, що перший курс це ще зовсім діти, але вони не випадково, цілком усвідомлено обрали цей фах, кожен з них намагається внести свій активний доробок у Перемогу. У багатьох яскраво виражені жертвні якості, прагнення зробити цей світ кращим, добрішим, людянішим.

Як вже зазначалося раніше, багато першокурсників написали, що вагомою причиною, яка спонукала їх обрати фах «соціальна робота» був початок бойових дій, це бажання допомагати іншим, своїй країні.

Аналіз відповідей першокурсників свідчить про високий рівень патріотизму, національної свідомості, відповідальності за долю країни; альтруїзм, жертвність, самовідданість, діяльна любов, активне прагнення до діяльного добра, соціального служіння, допомоги усім нужденним, волонтерство – характерні ознаки студентів першого курсу (2022-2023 навчальний рік) напряму «Соціальна робота» Національного університету «Львівська політехніка».

У рамках вивчення фахових дисциплін знайомимося «вживу», практично з нашою майбутньою професією, відвідуємо різноманітні соціальні заклади у Львові, обираємо базу майбутньої практики, напрям своєї майбутньої спеціалізації, інтересів, зацікавленостей.

Протягом 2022-2023 навчального року студенти гр. СР 11 відвідали у Львові Шпиталь Шептицького, Хоспіс, Кризовий центр, Центр реабілітації «Джерело».

Хотілося б поділитися враженнями студентів гр. СР 11 після відвідування центру «Джерело» у Львові, де перебувають діти з особливими потребами: ДЦП, вадами спектру аутизму, синдромом Дауна, гіперактивним розладом дефіциту уваги тощо.

Наші враження:

«Реабілітаційний центр «Джерело» – це місце порятунку, розвитку, турботи. Люди дотичні до центру стверджують, що це місце любові для особливих дітей.

Дуже сподобалося, що там дбають про дітей якнайкраще, створюючи комфортні умови. Класно, що є інформаційні сторінки у соцмережах, за

допомогою яких можна більше дізнатися і стати другом центру (є багато крутих молодіжних заходів, корисних проєктів для усіх, як наприклад, збір макулатури або різні тренінги).

Я впевнена, що кожному працівнику закладу притаманні такі риси як: віра у цінність та неповторність кожної дитини, любов, компетентність, відповідальність».

Адріана Москалик, студентка групи СР 11:

«Перш за все хочу сказати про зовнішній вигляд закладу. Все було дуже стерильно і акуратно. Упевнена, дітям дуже комфортно знаходиться в цьому приміщенні. Щодо працівників закладу, мені сподобалося їх ставлення до дітей. Всі вони дуже спокійні, розуміючі та щирі. Гарно знаходять спільну мову з дітьми та допомагають їм. Працювати в такому закладі дуже складно, потрібно повністю віддавати себе роботі, але ті люди живуть цим і це мені подобається».

Ярина Джумачук, студентка групи СР 11:

«Дитячий реабілітаційний центр «Джерело» проводить реабілітацію, лікування та навчання для дітей з особливими потребами. Команда спеціалістів постійно працює над вдосконаленням своїх програм.

У закладі також надається велика підтримка та консультації сім'ям, які мають тривогу щодо розвитку своєї дитини.

В центрі проводять діагностику інтелектуальних здібностей дитини. Тестування здійснюються сертифікованими фахівцями, які володіють великим досвідом різних методик.

Центр «Джерело» наповнений хорошими відгуками та подяками за турботу та допомогу, за дуже хороше розуміння, любов, піклування, тепло та затишок, за великі серця найдосвідченіших і найкращих спеціалістів».

Анастасія Сидорчук, студентка групи СР 11:

«В центрі «Джерело», на мою думку, створені максимально комфортні умови. Для кожної групи дітей є окремі приміщення, обладнані необхідним приладдям. Персонал чуйний і відданий своїй справі. До клієнтів підходять обережно, з повагою та мотивацією допомогти».

Соломія Петрів, студентка групи СР 11:

«Ми з групою відвідали центр «Джерело», ця екскурсія залишила мені багато вражень. Нам розповіли про діяльність закладу і розказали всі деталі роботи в ньому. Приємно вразила атмосфера турботи в центрі. Я щиро надіюся, що в Україні відкриють побільше таких закладів, щоб покращити життя багатьом людям».

Соломія Терлецька, студентка групи СР 11:

«Вражає те, як фахівці віддано виконують свою справу та щиро намагаються допомогти дітям. Скільки сил вони витрачають кожного дня,

щоб полегшити їхнє життя і навчити батьків розуміти, з якими проблемами вони стикаються. Пані Ольга зачарувала своїм позитивом і тим, з яким захопленням вона розповідала про свою професію. Пишаюся, що сьогодні досі існують такі щирі і емпатійні люди».

Лілія Барабах, студентка групи СР-11:

«Мені випала нагода відвідати реабілітаційний центр «Джерело». Я із захопленням слухала пані Ольгу, яка розповідала нам про центр та його функції. Більше всього мене вразило відношення робітників центру до дітей, вони ставилися до них наче з материнською любов'ю та пишалися досягненнями кожного наче своїм, вони також допомагають розвивати свої таланти та соціалізуватися. Завдяки таким людям, як вони, доброта у світі переважає, і я пишаюся такими людьми».

Олександра Рикаль, студентка групи СР 11:

«Враження від закладу є досить не однозначними, адже якщо дивитися з одного боку – то ця організація вражає своєю кваліфікацією та бажанням надати допомогу дітям з інвалідностями. А з іншого боку прикрим є факт, що таких центрів є недостатньо для тих, хто цього потребує.

Пишаюся фахівцями, які роблять надзвичайно складну роботу в центрі надання допомоги «Джерело» м. Львова. Також хочу зазначити та подякувати іноземним партнерам та волонтерату за забезпечення центрів даного спрямування у технічному обладнанні, у якому, нажаль, залишається необхідність».

Каріна Осіяненко, студентка групи СР 11:

«Вражає казковий світ, утворений душевним теплом і любов'ю фахівцями цього закладу для дітей з такою непростою життєвою долею.

Вражає також глибока, ґрунтовна і всебічна підготовленість фахівців для роботи з дітьми з особливими потребами, спрямованість працівників центру «Джерело» на стале професійне самовдосконалення.

Глибокий Вам уклін, шановні колеги, за Вашу відданість своїй праці, діяльну любов до дітей, активне прагнення допомогти їм соціалізуватися, зробити їх життя кращим, наповнити його світлом, радістю і надією».

Отже, під час відвідування соціальних закладів студенти не лише ближче знайомляться зі своєю майбутньою професією, з істинним соціальним служінням (не на словах, а в ділі), активною допомогою нужденним на прикладах самовідданості фахівців, які працюють у цих закладах, але й отримують особистісно-значимі знання, відповідний духовний досвід.

На заняттях ми обговорюємо кінострічки, які стосуються нашої майбутньої професії, їхнього впливу на наше світобачення, формування

світогляду, усвідомлення найважливіших духовних вартостей, ціннісного ставлення до життя і людей, адекватного розуміння дійсності, намагаємося зрозуміти, що і як змінити в собі, щоб стати кращою людиною, обговорюємо питання щодо духовного самопізнання та самовдосконалення.

Зокрема, це такі фільми, як «Мати Тереза» (реж. Фабріціо Коста, італійсько-американського виробництва, 2003 р.) та «Хористи» (реж. Кристофер Баратсьє, франко-швейцарське виробництво, 2006 р.).

Студентам було запропоновано відповісти письмово на запитання: «Які особистісні риси Матері Терези справили на Вас особливе враження?», «У чому полягає духовний подвиг Матері Терези?».

Відповіді: *«здатність до самопожертви, самопосвячення, альтруїзм, толерантність, любов і повага до людей різних віросповідань»; «усвідомлення своєї місії на Землі», «внутрішня глибока віра і відданість своїй справі, любов до людей і усвідомлена жертовність», а особливо запам'ятались «Заповіді Матері Терези».*

Відповіді на запитання: *«Що змінилося у вашому ставленні до життя, людей після перегляду цього фільму і в чому це проявляється?»*

«Я стала по-іншому ставитися до світу, людей із більшою повагою і любов'ю», «зрозуміла, що таке діяльні любов і доброта», «буду прагнути внести свою краплинку у поліпшення світу і долі людей», «Мати Тереза стала для мене взірцем любові до людей і світу», «зрозуміла, що і одна людина може змінити світ: зробити його кращим і добрішим», «зрозуміла, що варто ставити перед собою високі цілі і прагнути до їх досягнення».

Наведемо фрагменти відповідей, роздумів, міркувань окремих студентів гр. СР 11 та СР 11з.

«Я вже неодноразово чула безліч історій про цю жінку. Вона прославилася своєю безкінечною вірою та любов'ю до ближніх.

Мати Тереза завжди була на стороні добра. В будь-яких труднощах на допомогу приходила молитва, а з нею й Господь.

Вона повернула мільйони людей, допомогла як морально, так і фізично. Дякую Богу за образ чудової всесвітньовідомої жінки, яка показала, що добро змінює світ на краще та дає змогу в майбутньому прожити щасливе життя» (Ярина Джумарчук, СР 11).

«У двадцятому столітті на світ народжується жінка-легенда, яка кардинально змінює людство. Переглядаючи з групою і викладачем фільм «Мати Тереза», мене вразила відданість цієї людини Господу. Ця жінка змінила мої погляди на життя загалом. Поради, які вона роздавала людям, вражають мудрістю і справедливістю» (Милостна Юлія, СР 11з).

«У фільмі гарно передано характер головної героїні, її нестримне бажання змінювати світ, навчити інших любити і поважати, та цінувати

усе те, що є. Кожній дитині чи дорослому вона намагалась донести, що якби це важко не було, але життя прекрасне і за нього потрібно бути вдячним. Мати Тереза завжди несла надію людям, даруючи ще одну краплю світла у життя того, хто це приймає із радістю.

Ця людина, поведінка, дії, слова Мати Терези змінили моє бачення на світ. Наприклад, для мене перегляд цього фільму показав, наскільки важливо приділяти час не тільки собі, а іншим, бо потребуючих у цьому є багато. Також, я нагадала собі про щедрість. Так важливо, аби давання без шкодування було звичайною річчю у житті кожного, оскільки у світі є так багато людей, які не здатні самі заробити, купити, принести, але добре, що є ті, хто здатен це зробити замість них. Тож щоб змінити світ, потрібно почати з себе. А що ти можеш зробити для ближнього?» (Анна Медяковська, СР 11).

«Мати Тереза в сучасному світі – добро, чесність, благодійність. Ця людина, по істині, є визначною в наш час, тому що зло з наших сердець нікуди не пішло... Вона є втіленням духу ... Вражає, як одна албанська дівчинка покорила своїм милосердям та чистотою весь світ. Вона до кінця лишилась незламною, дотримувалась своїх заповідей. Її, так би мовити, духовна аура чесноі та відкритої людини впливала на навколишніх людей. Вони змінювались, міняли професію, віру та спосіб життя, щоб наблизитись до її розуміння речей.

Так і хочеться взяти приклад з неї. Якби тяжко не було, але варто допомагати ближньому. Такі люди, як мати Тереза, міняють десятки, сотні, тисячі людей, цілі суспільства. Я сподіваюсь, що таких людей стане все більше, бо від них нікуди не ділись хвороби, війни, голод. Нам як кисень потрібні чесні люди, неважливо в якому матеріальному становищі, головне лишатись людиною» (Олег Федосєєнко, СР 11).

«Художній фільм «Мати Тереза» занурює у роздуми про нашого Творця – Господа, силу та стійкість людського духу, та розкриття в собі любові до всього живого, що є на Землі, до чого має дійти кожен з нас, за підтримки Бога. Мати Тереза стає для людства на віки уподобанням любові, доброти та стійкості духа.

Багато разів вона могла «зламатися». На прикладі свого життя мати Тереза доводить, що кожен з нас має свій талант від Бога. Якщо людина обирає дорогу любові та кладе своє життя на допомогу ближньому, тоді наше життя буде сповнене любов'ю та Божими чудесами. Коли з нами Бог, хто може бути проти нас (Мати Тереза)» (Гранатов Артур, СР 11 з).

«Нещодавно разом зі своїми одногрупниками ми подивились чудовий фільм про життя і служіння католицької черниці Мати Терези. У цьому

короткому есе я б хотіла поділитись своїми враженнями від перегляду фільму, а також думками, які виникли стосовно служіння Мати Терези.

Найперше, що слід сказати про неї – це ось що: це є уособлення Маленької жінки з великим серцем та душею. Відмовившись від мирського життя, вона обрала шлях служіння ближньому в монашому стані.

Якщо брати до уваги цей момент у фільмі особистого зв'язку черниці з Богом, то можна сказати, що цей зв'язок її наповняв духовно і давав сил для служіння оточенню. Гадаю, що кожна людина, яка працює чи працюватиме у соціальній сфері, повинна духовно себе наповняти, щоб бути життєдайною силою для нужденних, бо саме цього прагнуть зазвичай люди, які звертаються за допомогою.

На мою думку, тільки духовно глибокі люди здатні на таку самопожертву для ближнього.

Тому можна сказати, що Мати Тереза є чудовим прикладом невтомного служіння і самопожертви для людей, які працюють у соціальній сфері.

Ми як соціальні робітники в майбутньому теж повинні бути відважними та не боятися йти на різні виклики, які будуть поставати перед нами, адже це дасть нам змогу реалізувати себе і водночас бути корисним для суспільства.

Приклад Мати Терези спонукає нас бути милосердними до своїх ближніх і мати відкрите серце на їхні потреби, адже на таких людях тримається весь Всесвіт» (Наталя Шкред, СР 11).

Кінострічка «Хористи» (реж. Кристофер Баратьє, франко-швейцарське виробництво, 2006 р.) – це фільм про притулок для важких підлітків у Франції після Другої світової війни. Озлоблені похмурі люди після війни, які «виправляють» підлітків жакливими репресивними методами. Ця зворушлива стрічка показує нам, до якої міри можуть озвіріти дорослі люди і як страшно вони можуть ламати ще незрілу дитячу психіку, і це з одного боку, а з іншого – головний герой – Клеманс Матьє, вихователь, педагог, музикант, світлий образ і музика якого рятують дитячі душі.

«Цей фільм «Хористи» залишив мені незабутні враження та чудові емоції. Він найперше вразив мене тим, наскільки одна світла і добра людина може змінити цілу систему бездушного і черствого навчання. Клеманс Матьє є надзвичайно сильною духом людиною, яка здатна протистояти злу і ламати застарілі системи. Він розпочинає змінювати та перебудовувати психологію зла, яка панувала у тій школі» (Наталя Шкред, СР 11).

«Мене ця історія надихає, що немає пропавших людей. В кожного з нас є добро, яке можна розпалити. Я в це щиро вірю, як вірив Клеманс Матьє... Мене приваблює в таких людях стійкість та цілеспрямованість.

Я збагнув, що цей фільм зовсім не про мораль, чесність, він про людяність.

Цей фільм – це справжня ода класичній музиці, дитинству, дружбі, співпраці, товарищескості» (Олег Федосєєнко, СР 11).

«Хористи» – чудовий фільм, який показує, що навіть люди, які здавалося б, не здатні змінити своє негативне бачення до світу та навколишніх, можуть стати надзвичайними людьми. Також чітко показано й те, що наше ставлення до людей, віддзеркалюється на їх ставленні до нас. У фільмі описується, як звичайний вчитель змінив дітей на краще, всього лише давши їм трохи своєї уваги та любові, чого, власне, вони й потребували, та не отримали від інших.

Добре ставлення до людей змінює світ на краще, змінює їх та нас самих, що власне гарно виразили у фільмі. Сподіваюся, після його перегляду кожен побачить що добре, а що ні, та зробить для себе правильний вибір. Думаю, Клеманс Матьє повинен бути прикладом для кожного з нас. Любов – надзвичайна сила, яка здатна розтопити навіть найхолодніше серце. Любять і любитимуть вас. Поважайте і поважатимуть вас. Все надзвичайно просто, важливе лише усвідомити це та почати зміни перш за все із себе» (Ярина Джумарчук, СР 11).

Фільм «Хористи» – це історія про незвичайний та важкий шлях людей через любов, турботу та доброту. Він доводить, демонструє, що навіть у найбільш складних ситуаціях любов, турбота та доброта змінюють все навколо, змінюють кожного з нас (Артур Гранатов, СР 11з).

«Це той фільм, від якого на душі стає світліше. І ти розумієш, наскільки б складним і важким не було життя, в ньому завжди знайдеться місце оптимізму і промінчикам сонця. Бо навіть серед найпохмурішої зими можна знайти сонячне сяйво, яке пробивається крізь хмари» (Наталя Мішковська, СР 11з).

Яскраві образи цих вражаючих фільмів входять у серце і розум, допомагають зазирнути у глибини свого серця, повірити в себе, відповісти на запитання, що таке особиста совість, відчутти відповідальність за долю світу; вчать нас вмінню увійти в стан іншої людини, емпатії, і, найголовніше, вчать як залишатися людиною, незважаючи на обставини; демонструють на прикладі героїв, як достойно долати життєві труднощі та бути стійкими та незламними щодо випробувань долі, тобто допомагають сформувати особистий духовний досвід, повірити, переконатися, що **ДОБРО ЗАВЖДИ** повинно **ПЕРЕМАГАТИ** зло. За своїм філософсько-психологічним змістом ці кінострічки представляють собою сценарій любові до ближнього.

Отже, такі фільми вчать нас, як жити в гармонії з собою і світом, як досягнути внутрішнього миру і спокою, рівноваги, оскільки стан нашої душі

передається іншим людям, довікллю і саме від цього залежатиме мир, гармонія, спокій у навколишньому світі. І поступово приходить усвідомлення, що, прагнучі стати кращим, вдосконалюючи себе, ми змінюємо, гармонізуємо світ, робимо його більш людяним і добрим.

Саме зараз українці опинилися перед суворими випробуваннями долі: війна, смерть, страждання, кров, зламані душі і долі. Скидаються маски, розкривається істинна глибинна сутність людини, норми «подвійної моралі» вже не діють. Кожен зараз стоїть перед вибором: шлях Світла чи темряви, Добра чи зла. Особливо гостро ми це відчуваємо у нас, в Україні.

Війна може зруйнувати в людині людину, а може навпаки зробити сильною, мудрою, очистити від усього зайвого, наносного, зовнішнього, трансформувати її свідомість до духовних висот. Це школа духовного становлення в дії чи саморуйнування та самознищення, оскільки війна активізує в людині її найважливіші особистісні якості. Глибинно мудрими, на наш погляд, є роздуми, міркування щодо природи війни та її впливу на людську психіку від головного капелана Оперативного командування «Схід» Збройних Сил України Дмитра Поворотного: «Вбий війну в собі, інакше вона вб'є тебе!» «Війна – це вогонь, що випалює в людині те зайве, що було в ній і залишає головне, що є в ній. І це головне не завжди найкраще. Вона проявляє в зраднику – зрадника, в боягузі – боягуза, в шкуродері – шкуродера, хороброму дасть проявитися, милосердному дає поле діяльності, подвижнику дарує шанс здійснити подвиг. Війна – це індикатор, який показує те, чим людина є насправді, якщо вона покидьок, то тут повний простір розкритися цьому і тут немає ні зовнішніх, ні внутрішніх стримувачів, а якщо людина людяна – то це також проявляється без обмежень, до самопожертви. Війна – це короста, що продовжує руйнувати людину і після фактичного закінчення війни, бо «людина війни» не може без війни. Не можна тілом повернутись з війни, жити з нею в душі, бо навіть тоді, коли ти перемиг ворога на війні, війна переможе і вб'є тебе, і треба докласти всі фізичні, моральні, а особливо духовні сили, щоб перемогти війну в собі. Наскільки ти опираєшся війні в собі – настільки ти людина. Це найважче, але саме це справжня перемога – перемогти не тільки ворога на війні, а і перемогти війну в собі. Це справжнє повернення додому! Проклятий, хто привів війну в свій дім, приречений, хто лишив війну в собі! «...бо хто ким буває переможений, той тому і раб» (2 Пет. 2:19). Людина може жити без війни, але війна без людини – ні! Вбий війну в собі, інакше вона вб'є тебе!» (Поворотний, 2018).

Тому найголовніше завдання соціального працівника у роботі з ветеранами, військовослужбовцями, як під час війни, так і у післявоєнний період, на наш погляд, це – допомогти Воїну подолати, перемогти в собі

«людину війни», психологічно «вбити в своїй душі війну»: агресію, злість, ненависть, ворожнечу, зневіру, відчай, безвихідь, страх, оскільки самі вони сприяють саморуйнуванню і самознищенню особистості на духовному, психічному, соціальному і фізичному рівнях.

Соціальний працівник повинен відродити у душі Воїна віру, надію, мир і спокій, які допоможуть йому духовно зцілитися, очиститися, почати повноцінне життя, по справжньому повернутися до дому.

Працівники соціальної сфери повинні стати духовними терапевтами, цілителями пораниених людських душ, випромінювати енергію любові, спокою в оточуючий світ вносити спокій, рівновагу, гармонію, і таким чином протистояти ненависті, агресії, темряві, злу. Для цього вони повинні самі бути духовно здоровими і гуманістично спрямованими людьми, жити в гармонії з собою і світом.

Проблема духовного здоров'я людини завжди була актуальною у всі часи і у всіх народів у цивілізованому суспільстві, але особливо важливою вона стала зараз в Україні оскільки саме духовно здорова людина формує духовно здорове суспільство, гармонізує навколишній світ, вносить в нього, як би розповсюджує навколо себе енергію добра, спокою, рівноваги, миру, віри, милосердя, тобто утворює Простір Тепла і Любові.

Духовне здоров'я – це комплексне, багатовимірне, ієрархічне, синергетичне поняття, що включає в себе психічне (душевне), соціальне та фізичне здоров'я і передбачає гармонійний співрозвиток усіх складових системи «людина», в їх єдності і взаємодії між собою, а також гармонійні інформаційно-енергетичні взаємозв'язки і взаємодію з космопланетарним світом: соціоприродним доквіллям, Космосом, Духовним Буттям.

Духовне здоров'я людини залежатиме, в першу чергу, від рівня розкриття та розвитку духовного потенціалу особистості, її усвідомленого прагнення до духовної самореалізації на благо людей і світу, що обумовлює і забезпечує організм людини необхідною енергією: життєвою (соціоприродною) і космічною, духовною, тобто рівень і стан її духовного, психічного, соціального і фізичного самопочуття і здоров'я (Тюріна, 2017, с. 124).

Л. Клос, ґрунтуючись на ідеях гуманістичної психології, представила соціально-психологічну модель духовно здорової особистості, яка містить в собі психолого-педагогічні та соціальні якості, які необхідно культивувати, формувати у майбутніх працівників соціальної сфери.

Так, за гуманістичною психологією здорова особистість 1) відкрита для внутрішнього і зовнішнього світу, товариська, позбавлена лицемірства, обману, лукавства, емпатійна, прагне до цілісного життя, постійно самовдосконалюється, байдужа до матеріальних стимулів і винагород

(К. Роджерс); 2) здатна до здійснення свого вищого призначення – творчої «добудови» світу в ім'я Істини, Добра і Краси, завдяки цьому здатна відчувати повноту життя і задоволення від цього (К. Юнг); 3) адекватна, діє відповідно до ситуації; поєднує здібності зі здатністю творчо й конструктивно застосовувати досвід; використовує копінг стратегії, механізми психологічного захисту; наділена оптимізмом, почуттям гумору, креативністю, антиципацією, інтелектом, гнучкістю реагування (І. Коцан, Г. Ложкін, М. Мушкевич); 4) ідентична і духовна, здатна до саморегуляції поведінки людини (екзистенційно-феноменологічний напрям теорій особистості, М. Боришевський, Т. Титаренко); детермінована суб'єктивними механізмами психічної активності – самоприйняттям, самовизначенням, саморефлексією, самореалізацією (Т. Говорун, О. Ічанська, Г. Ложкін, В. Татенко); спирається на систему цінностей і переконань, прийняття себе, інших і відповідальності за своє життя; 5) розвивається і рухається в напрямку самоактуалізації, позитивно використовує свої можливості; мотивована цінностями, до яких прагне, задоволена від досягнення справедливості, запобігання жорстокості й експлуатації, творення добра, заохочення таланту, достоїнств, чеснот (А. Маслоу); 6) вбачає сенс життя на різних етапах особистого розвитку відповідно до здатності й можливості самоактуалізації; розуміє його як сприяння іншим людям, визнання людини найбільшою цінністю, вибір власних дій як відповідальності за своє життя і здоров'я; наявність сенсу життя є стрижнем спроможності свідомо його контролювати і незалежно визначати власні цінності (В. Франкл).

Отже, гуманістичний підхід дає основу розумінню сутності й умов розвитку здорової цілісної особистості, якою вважаємо підготовленого до здоров'єзберезувальної діяльності соціального працівника; є підґрунтям ФЗДСП (Клос, 2022, с. 146).

Саме на формування цих якостей спрямована педагогічна діяльність викладачів напряму «Соціальна робота» кафедри соціології та соціальної роботи НУ «Львівська політехніка».

Отже, як вже зазначалося раніше, наше головне завдання як викладачів і духовних вихователів сформувати духовно здорову особистість студента і майбутнього соціального працівника, який зможе духовно підтримати, допомогти усім нужденним.

Під час викладання соціально-гуманітарних дисциплін на першому курсі напряму «Соціальна робота» ми широко використовуємо *розвивально-гармонізуючі педагогічні технології*, спрямовані на духовне оздоровлення особистості студента, гармонізацію його духовно-психічної сфери, що включає такі активні методи виховання: аналіз власного духовного досвіду,

переживань, технології самодослідження, самокорекції та самогармонізації ментального та емоційного стану особистості студента; методики визначення ціннісних орієнтацій та рівня духовного розвитку особистості; медитації, афірмації та технології, що спрямовані на духовно-душевне та фізичне оздоровлення особистості студента; технології гармонізації взаємовідносин особистості з довкіллям; духовні практики, поради, притчі, які налаштовують студентів на образне духовно-емоційне сприйняття та пізнання дійсності через призму серця.

Цій проблемі ми приділяємо особливу увагу в курсі «Міжособистісне спілкування», де цілеспрямовано доводимо до свідомості студентів, акцентуємо їхню увагу, що внутрішній стан нашої душі, наші думки, емоції, почуття, будучи енергетичними за своєю природою, передаються світові, сприяють його очищенню, покращенню, гармонізації чи навпаки; поступово формуємо усвідомлення, що кожен з нас в певній мірі через свій внутрішній стан є співтворцем зовнішнього світу, довкілля, тому ми несемо космопланетарну відповідальність й енергетичне наповнення змісту наших емоцій, почуттів, думок, за їх позитивну чи негативну спрямованість. І тому так важливо вміти керувати своїми думками, почуттями, емоціями, спрямовуючи їх на гармонізацію себе і світу; намагатися зберігати мир і спокій у своїй душі, нейтралізуючи таким чином негатив у світі, оскільки від цього залежатиме як власне здоров'я, так і духовне здоров'я світу.

Багато сучасних вчених-дослідників вказують на недостатню присутність гуманістичної та гуманітарної складових у змісті сучасної вищої освіти, її утилітарно-прагматичний характер, заземлені ідеали, спрямованість переважно на формування технократичної людини, яка прагне лише до особистого самоствердження. Щодо мети сучасної освіти, то вона поступово, завуальовано зміщується від формування духовно-моральної людини – до виховання зовнішньоорієнтованої людини – «людини успішної», «людини знаючої», зацікавленої, головним чином, в отриманні тих знань і умінь, які допоможуть зробити кар'єру, «знайти свою нішу» у суспільстві і особистісно самоствердитися.

Такий підхід не абсолютно сприяє формуванню у молоді духовно-моральних якостей та патріотичному вихованню, усвідомленого прагнення до самореалізації на благо суспільства. Тому, на наш погляд, вкрай необхідно збільшувати у змісті освіти вищої школи кількість предметів соціально-гуманітарного циклу, приділяючи особливу увагу гуманістичній спрямованості сучасної освіти.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Набуті студентом особисті якості, знання, вміння і навички, ціннісні орієнтації, світогляд у період навчання та виховання у вищому навчальному

закладі великою мірою визначатимуть духовну спрямованість, суттєві особливості її духовного особистісного зростання, професійну і громадську діяльність майбутньої зрілої людини. Знання, професіоналізм, особистий успіх дедалі більше залежать від того, наскільки успішно вирішене завдання гуманізації освіти вищого рівня.

Незважаючи на те, що як свідчить аналіз відповідей першокурсників стосовно обраної професії, більшість студентів обрали свій фах, базуючись на своєму духовно-інтуїтивному рівні, вони є представниками «зрілих», «старих» душ, для яких є характерними почуття співпричетності до долі країни, соціальна мотивованість, соціальна відповідальність, усвідомлене прагнення до самоактуалізації та соціальної самореалізації, надзвичайно важливо усвідомлено та цілеспрямовано розвивати та культивувати їхню духовно-моральну сферу з боку викладачів.

Використання гармонізуючих соціально-педагогічних технологій, створення відповідних психолого-педагогічних умов, активна духовна співпраця, співтворчість зі студентами у цьому напрямку сприяє їхньому духовно-моральному самовдосконаленню та патріотичному вихованню.

Отже, сучасні студенти потребують особливої уваги держави і громадськості, оскільки саме вони через кілька років визначатиме майбутній вигляд суспільства та напрям його еволюції або інволюції, його духовну, гуманістичну спрямованість чи навпаки, деградацію та самознищення.

На нашу думку, потребують подальшого дослідження та ретельного вивчення соціально-педагогічні технології та соціальні практики, що безпосередньо спрямовані як на духовне оздоровлення особистості студента, так і на підготовку майбутніх соціальних працівників щодо роботи з військовослужбовцями та ветеранами в умовах воєнного стану і у період повоєнного відновлення України.

Література

1. Поворотний Дмитро «Вбий війну в собі, інакше вона вб'є тебе!», - Капелан Збройних Сил України. URL: <https://life-after-ato.com.ua/post/716> (дата звернення: 27.09.2023).
2. Тюріна Т. Г. Виховання духовності студентської молоді у ноосферному вимірі: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. 284 с.
3. Філософія основних сфер і напрямів людської життєдіяльності : навчальний словник-довідник / За наук. ред. д. філос. наук., проф. В. Л. Петрушенка. Львів: Видавництво ПП «Новий Світ-2000», 2022. 342 с.

References

1. Povortnyi Dmytro "Vbyi viinu v sobi, inakshe vona vb'ie tebe!", - Kapelan Zbroinykh Syl Ukrainy [Kill the war in yourself, otherwise it will kill you! - Chaplain of the Armed

- Forces of Ukraine]. Retrieved from: <https://life-after-ato.com.ua/post/716> (date of appeal: 27.09.2023) (ukr).
2. Tiurina T. H. (2017). Vykhovannia dukhovnosti studentskoi molodi u noosfernomu vymiri: monografiiia [Spiritual education of student youth in the noospheric dimension: monograph]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki (ukr).
  3. Filosofiia osnovnykh sfer i napriamiv liudskoi zhyttiediialnosti:navchalnyi slovnyk-dovidnyk [Philosophy of the main spheres and directions of human life activity: an educational dictionary-reference] (2022) / Za nauk. red. d. filos. nauk., prof. V. L. Petrushenka. Lviv: Vydavnytstvo PP «Novyi Svit-2000» (ukr).

THE ROLE OF SOCIAL AND HUMANITARIAN COURSES IN SPIRITUAL, MORAL, AND PATRIOTIC EDUCATION OF THE FIRST YEAR SOCIAL WORK STUDENTS (DEPARTMENT OF SOCIOLOGY AND SOCIAL WORK OF LVIV POLYTECHNIC UNIVERSITY)

T. Tiurina

The article is devoted to the problem of revealing the role of social and humanitarian courses in the process of spiritual, moral, and patriotic education of the first year social work students (Department of Sociology and Social Work of National University «Lviv Polytechnic»).

The specifics of the «social worker» profession, its significance for society, and the social mission of a social worker in the conditions of martial law are considered.

The potential opportunities of such social and humanitarian courses as «Social pedagogy», «Interpersonal communication», «Introduction to the specialty of social work» regarding the disclosure and development of the spiritual and moral potential of the student's personality, patriotic education are revealed.

The answers of the first-year students about their motivation regarding the choice of the future profession, their ideas about the social worker profession were analyzed.

The students' impressions, their opinions and considerations after watching the films «Mother Teresa», «Chorists», which are related to their future profession, are presented.

The most important task and psychological features of a social worker's work with veterans and military personnel during martial law and especially in the post-war period are considered.

The concept of a spiritually healthy person is revealed, a model of a spiritually healthy person is presented, psychological-pedagogical and social qualities that must be formed in a future social worker are considered.

It is noted that the courses of the socio-humanitarian cycle, appropriate socio-pedagogical and spiritual technologies, synergistic interaction with students actively contribute to the spiritual, moral and patriotic education of student youth.

Key words: *student youth, spiritual-moral and patriotic education, courses of the social-humanitarian cycle, spiritual improvement of the student's personality, social worker, veterans and military personnel.*

Тюріна Тамара Георгіївна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна). E-mail: Tamara.H.Tiurina@lpnu.ua

Tiurina Tamara Heorhiivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Sociology and Social Work, National University "Lviv Politechnics" (Lviv, Ukraine). E-mail: Tamara.H.Tiurina@lpnu.ua